

I. SOCIALINĖ POLITIKA

MOTERŲ UŽIMTUMAS LIETUVOJE: ES KONTEKSTAS

Prof. dr. Vida Kanopienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinio darbo fakultetas
Socialinės politikos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 2740 605
Elektroninis paštas vidaka@mruni.lt

*Pateikta 2005 m. rugsėjo 21 d.
Parengta spausdinti 2005 m. lapkričio 22 d.*

Santrauka

Kaip pažymėta Europos Bendrijų Komisijos ataskaitoje dėl moterų ir vyrų lygybės, siekiant Barcelonoje nustatytų strateginių tikslų, Europos Sąjungos valstybėms narėms iškelti dideli uždaviniai: užtikrinti vienodas moterų ir vyrų užimtumo galimybes ir siekti kuo didesnės moterų integracijos į darbo rinką. Šių problemų sprendimas numatytas valstybių narių nacionaliniuose Užimtumo ir kovos su skurdu ir socialine atskirtimi 2004–2006 m. veiksmų planuose, joms teikiama pirmenybė formuojant ir įgyvendinant įvairias socialinės politikos priemones.

Straipsnio tikslas – įvertinti moterų padėtį Lietuvos darbo rinkoje ir naujausias jų užimtumo tendencijas bendrajame ES kontekste. Tuo tikslu aptariama moterų užimtumo raida mūsų šalyje ir kitose pokomunistinėse valstybėse pereinauomu į rinkos ekonomiką laikotarpiu, lyginama susiklosčiusi užimtumo struktūra remiantis palyginamaisiais EUROSTAT'o duomenimis, vertinami darbo rinkos segregacijos veiksniai, taip pat analizuojami pastarųjų metų pokyčiai ir išryškinama padėties Lietuvoje specifika.

Pagrindinės sąvokos: lyčių lygios galimybės, moterų užimtumas, darbo rinkos segregacija, užimtumo lygis, nedarbo lygis.

Įžanga

Vienas svarbiausių šiuolaikinių visuomenių raidos bruožų yra esminiai moterų socialinių vaidmenų pokyčiai. Per pastaruosius keturiasdešimt–penkiasdešimt metų jos aktyviai įsitraukė į darbo rinką, švietimą, politiką ir kitas visuomenės gyvenimo sritis. Ir Europos Sąjungos (ES) valstybėse senbuvėse (ES-15), ir šalyse, kurios tapo narėmis nuo 2004 metų (ES-10), moterų ir vyrų padėties skirtumai tebėra gana ryškūs, nors pagal įstatymus jie turi lygias teises. Kaip buvo pabrėžta 2004 m. pavasario Europos vadovų tarybos susitikime, lyčių lygybės politika yra socialinės sanglaudos, taip pat ekonomikos augimo priemonė. Pastarųjų dešimtmečių gyventojų raidos pokyčiai ir visuomenės demografinis senėjimas išryškino geresnio moterų užimtumo potencialo išnaudojimo klausimų aktualumą – jų dalyvavimo darbo rinkoje skatinimas sudarant kuo palankesnes sąlygas derinti darbą ir šeiminių gyvenimą tampa vienu svarbiausių ES socialinės ekonominės politikos prioritetų (Komisijos, 2005, p. 3).

Lyčių lygių galimybių užtikrinimo darbo rinkoje problemos labai svarbios ir Lietuvai. Pirmaisiais nepriklausomybės metais moterų vaidmuo visuomenėje sumažėjo, ekonomikos privatizavimą lydėjo moterų diskriminacijos, lyčių ekonominės nelygybės didėjimo ir kiti neigiami reiškiniai. Išliko gana stiprios patriarchalinės nuostatos, kurios daro įtaką lyčių padėčiai darbo rinkoje, politikoje bei kitose viešojo gyvenimo srityse. Šios moterų dalyvavimo darbo rinkoje kliūtys gana išsamiai aptartos Lietuvos autorių publikacijose (Aidis R., 1999; Kanopienė V., 2003, 2000, 1998, 1995; Purvaneckienė G., 1995; Tureikytė D., 1997; Valackienė A., 2001; Žukauskienė R., Šakalytė J., 2003). Deja, iki šiol stokojama darbų, skirtų moterų užimtumo galimybėms įvertinti tarptautiniame, t. y. padėties ES valstybių narių darbo rinkose, kontekste.

Moterų užimtumas pereinamuoju laikotarpiu

Svarbiausios moterų užimtumo tendencijos Lietuvoje susiformavo dar sovietiniu laikotarpiu, kai, remiantis lyčių lygybės ideologija, moterys buvo skatinamos aktyviai įsitraukti į apmokamo darbo sritį: 1945–1990 m. valstybiniame sektoriuje dirbančių moterų padaugėjo daugiau nei 16 kartų, o jų dalis bendrame užimtųjų skaičiuje padidėjo 22 procentiniais punktais (nuo 30,4 iki 52,4 proc.). Gyventojų surašymų duomenimis, 1959–1989 metų laikotarpiu darbingo amžiaus moterų užimtumo lygis pasikeitė nuo 66,3 iki 81 proc., t. y. šis rodiklis visiškai priartėjo prie atitinkamo vyrų rodiklio (86,1 proc.). Nežymūs moterų ir vyrų užimtumo rodiklių skirtumai atskirose darbingo amžiaus grupėse (nepriklausomai nuo lyties, didžiausias užimtumas būdingas 30–49 metų asmenims – per 90 proc.) rodo¹, kad tuo metu Lietuvoje susiformavo „nepertraukiamos“ moterų profesinės karjeros modelis.

Visuotinio gyventojų užimtumo politika tarnavo ekstensyvos ekonomikos plėtros tikslams, ją įgyvendinant buvo nepakankamai atsižvelgiama į moterų darbo jėgos specifiką:

- Nors per kelis dešimtmečius pasiekti dideli laimėjimai moterų švietimo srityje, vienpusė ūki struktūra ir labai menkai išvystytas paslaugų sektorius nulėmė jų aukštą užimtumą žemos kvalifikacijos reikalaujančiuose darbuose, sunkių fizinių darbų pramonėje, statyboje, transporto srityje bei žemės ūkyje.
- Lanksčios užimtumo formos nebuvo taikomos, tik 1987 m. moterims, auginančioms vaikus iki 8 metų, įstatymais buvo suteikta teisė dirbti sutrumpintą darbo laiką.
- Socialinės infrastruktūros ir ikimokyklinių vaikų įstaigų tinklo išvystymo lygis buvo nepakankamai aukštas ir leido tik iš dalies (pirmiausia kiekybiniu aspektu) patenkinti šeimų poreikius.

Dėl visuomenėje vyraujančių patriarchalinių nuostatų ir stereotipinio požiūrio į lyčių vaidmenis privačioje srityje išliko didelės disproporcijos tarp moterų ir vyrų pasiskirstant pareigomis bei atsakomybe šeimoje. Nesudarius sąlygų sėkmingai derinti profesinius ir šeiminius vaidmenis, moterų pečius slėgė vadinamojo „dvigubo užimtumo“ našta, neigiamai paveikusi jų gyvenimo kokybę ir ribojusi asmenybės saviraiškos, profesinės karjeros galimybes. Nepaisant pasiekto aukšto užimtumo lygio, sovietmečiu moterys neužėmė lygiateisės su vyrais padėties nei ekonomikoje, nei kitose visuomenės gyvenimo srityse.

Politinės, ekonominės ir socialinės reformos, prasidėjusios Lietuvoje 1990-tųjų pradžioje, nulėmė esminius pokyčius visose visuomenės gyvenimo srityse, įskaitant ir apmokamo darbo sritį: gamybos nuosmukis neišvengiamai turėjo įtakos dirbančiųjų skaičiaus mažėjimui ir nedarbo lygio didėjimui. Dėl privatizacijos ir ekonomikos modernizacijos procesų pasikeitė gyventojų užimtumo struktūra, atsirado naujos pagal ekonominį statusą užimtųjų grupės: darbdaviai, savarankiški ir samdomi darbuotojai. Lietuvoje, kaip ir kitose pokomunistinėse valstybėse, susikūrė specifinė darbo rinka, kurioje, be tradicinių (užimtumas – nedarbas), išryškėjo dar du segmentai: paslėptas nedarbas ir neoficialus užimtumas, neatsispindintys oficialiojoje statistikoje.

Apie neigiamus pereinamojo į rinkos ekonomiką laikotarpio padarinius gyventojų užimtumui liudija tai, jog nuo 1991-ųjų iki 2001-ųjų užimtų gyventojų sumažėjo net 375,8 tūkstančiais, arba penktadaliu. Iš jų net du trečdaliai (68 proc.) sudarė moterys, taigi pereinamasis laikotarpis santykinai labiau paveikė moterų užimtumo galimybes. Tai buvo ypač ryšku pradiniam ekonomikos reformų etape: 1991–1995 m. užimtų moterų sumažėjo beveik penktadaliu (19 proc.), tuo tarpu vyrų – tik 6,6 procento. 2001 m. Gyventojų surašymo duomenimis, darbingo amžiaus moterų užimtumo lygis, palyginti su 1989 m., sumažėjo beveik 20 procentinio punkto, 30–49 metų grupėse jis nukrito iki 70–73,5 procento (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Užimtumo lygis pagal lytį ir amžių 1989 ir 2001 metais, proc.
(Gyventojų surašymo duomenys)

		Amžiaus grupės									
2001 metai	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65+
Moterys	4,9	42,5	66,6	70,2	73,0	73,5	71,6	65,6	39,2	12,8	2,2
Vyrai	8,4	50,2	69,5	71,4	71,9	69,9	67,8	64,1	58,2	26,4	4,6
		Amžiaus grupės									
1989 metai	16–19	20–29	30–39	40–49	50–54	55–59	60+				
Moterys	24,8	81,1	92,8	92,3	84,1	42,5	12,5				
Vyrai	33,1	88,4	97,5	96,0	92,3	85,6	25,4				

¹ Sovietmečio gyventojų surašymai nepateikia informacijos apie moterų užimtumą atsižvelgiant į šeimines padėtis ir vaikų skaičių.

Gyventojų užimtumo mažėjimas susijęs su sparčiu nedarbo augimu – 1991–2001 metais, išskyrus trumpą 1996–1997 m. laikotarpį, įregistruotų teritorinėse darbo biržose bedarbių daugėjo (nuo 5,2 tūkstančio iki 223,5 tūkstančio). Lietuvos darbo biržos (LDB) duomenys¹ neatskleidžia didelių moterų „pasitraukimo“ iš darbo rinkos mastų, nes per visą nedarbo laikotarpį didesnė registruotų bedarbių lyčių disproporcija praktiškai neišryškėjo. Kaip rodo 2 lentelė, iš įregistruotų bedarbių 1991–1993 m. buvo kiek daugiau vyrų, 1994–1998 m. moterys sudarė šiek tiek daugiau nei pusę, 1999–2001 m. bedarbių vyrų skaičius viršijo moterų skaičių.

2 lentelė. Vidutinio metinio bedarbių skaičiaus dinamika, tūkstančiais (LDB duomenys)

	1991	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1998	1999	2000	2001
Bedarbių skaičius, iš viso	5,2	81,1	65,7	109,0	124,5	104,5	113,7	113,7	148,7	204,9	223,5
Moterys	2,1	35,8	34,5	59,6	67,5	55,6	58,1	58,1	71,9	93,3	103,0
Vyrai	3,1	45,3	31,2	49,4	57,0	48,9	55,6	55,6	76,8	111,6	120,5
Moterų dalis iš visų bedarbių, %	40,4	47,8	52,5	54,7	54,2	53,2	51,1	51,1	48,3	45,3	46,1

Galima teigti, kad nemažai per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį darbą praradusių moterų ilgesnį laiką neradusios darbo liovėsi registruotis teritorinėse darbo biržose ir tapo namų šeimininkėmis arba užsiėmė veikla „šešėlinėje ekonomikoje“², kurios vaidmuo gyventojų užimtumui buvo ypač ryškus pradiniuose ekonomikos reformų etapuose.

Šiuos procesus rodo ir kitas statistinės informacijos apie padėtį darbo rinkoje šaltinis – gyventojų užimtumo tyrimai³. Jų palyginamaisiais duomenimis, 1998–2001 m. moterų užimtumo lygis sumažėjo net 7,6 procentinio punkto, o nedarbo lygis pasikeitė nuo 14,7 proc. iki 19,9 proc. Per šį laikotarpį moterų bedarbių padaugėjo 22,6 tūkstančio (jos sudarė kiek daugiau nei 40 proc. visų bedarbių), o ekonomiškai pasyvių – net 55,6 tūkstančio (šioje grupėje moterų buvo beveik du trečdaliai).

Ryškus moterų ekonominio aktyvumo ir užimtumo nuosmukis būdingas visoms po-komunistinėms šalims. Devintojo dešimtmečio pabaigoje Rytų ir Vidurio Europos šalyse darbingo amžiaus (15–55 metų) moterų užimtumo rodikliai buvo daug aukštesni už ES vidurkį (50 proc.) ir siekė 70–79 proc., tačiau ekonomikos transformacijų laikotarpiu jie pasikeitė: 2001 m. visur, išskyrus Vengriją ir Latviją, moterų užimtumo lygis buvo žemesnis nei 1995 m. (A. Pollert, E. Fodor, 2005, p. 6–8). Kaip ir Lietuvoje, moterys papildė bedarbių arba ekonomiškai pasyvių gyventojų gretas. Nors jų nedarbas šiose valstybėse skyrėsi ir mastais (didžiausias buvo Latvijoje, Lenkijoje ir Slovakijoje), ir dinamika (per aptariamą laikotarpį nedarbo lygis sumažėjo tik trijose šalyse – Vengrijoje, Latvijoje ir Slovėnijoje), aki-vaizdu, kad pereinamuoju laikotarpiu moterų galimybės darbo rinkoje pablogėjo (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Moterų užimtumo ir nedarbo lygio pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse 1995–2001 m., Gyventojų užimtumo tyrimų duomenimis (A. Pollert, E. Fodor, 2005, p. 8–9)

	Užimtumo lygio pokytis, procentiniai punktai		Nedarbo lygis 1995, proc.		Nedarbo lygis 2001, proc.	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Čekija	-2,1	-1,0	3,4	4,8	6,6	9,9
Estija	-5,7	-3,2	10,5	8,9	13,2	12,3
Vengrija	+2,4	+2,6	11,4	8,3	6,3	4,9
Latvija	-0,1	+3,5	21,0	20,0	14,7	11,9
Lenkija	-6,0	-4,7	11,5	14,0	17,0	20,0
Slovėnija	+0,2	-0,3	7,6	8,6	7,1	5,9
Slovakija	-5,6	-1,1	12,8	13,8	19,7	18,6

¹ LDB statistika remiasi bedarbių apibrėžimu, pateiktu Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymo 5 straipsnyje: „Bedarbiais laikomi nedirbantys darbingo amžiaus darbingi asmenys, nesimokantys dieninėse mokymo įstaigose, užsiregistravę gyvenamosios vietos valstybinėje darbo biržoje kaip ieškantys darbo ir pasirengę profesiniam mokymuisi“.

² 2001 m. Gyventojų surašymo duomenimis, moterų proporcija ekonomiškai neaktyvių gyventojų grupėje sudarė beveik du trečdalius.

³ Gyventojų užimtumo tyrimuose remiamasi Tarptautinės Darbo Organizacijos rekomendacijomis, pagal kurias bedarbiais „yra laikomi tiriamo amžiaus asmenys (iki 2000 m. – 14 m. ir vyresni, nuo 2000 m. – 15 m. ir vyresni gyventojai), kurie tiriamąją savaitę neturėjo darbo, jį buvo pasirengę per artimiausias dvi savaites pradėti dirbti, keturias savaites įvairiais būdais intensyviai ieškojo mokamo darbo.“

Apie tai liudija Moterų ir vyrų lygių galimybių Vidurio ir Rytų Europoje tyrimo, atlikto 2002 m., pagrindiniai rezultatai. Tyrimo metu apklaustų nacionalinių ekspertų nuomone, 1990-tųjų pradžioje šiame regione lygių galimybių politika nebuvo laikoma svarbia, kiek didesnio nevyriausybinų organizacijų (NVO) ir atitinkamų vyriausybės dėmesio sulaukta tik parengiamuoju laikotarpiu ir stojant į ES, kai šaliams kandidatėms buvo išskirti atitinkami reikalavimai. Ekspertai teigė, kad „Vidurio ir Rytų Europos šalių plačioji visuomenė yra ganėtinai neišprususi lyčių lygiateisiškumo srityje. Vertybių sistema yra tradicinė ir šių klausimų nelaiko svarbiais. Daugumoje šeimų nėra diskutuojama apie galimybes pakeisti susiklosčiusį darbo pasidalijimą namų ruošoje ir prižiūrint vaikus, laikoma, kad moteris pirmenybę turi atiduoti motinos ir namų šeimininkės vaidmenims“ (Ladwig D. H., Tenten E., 2003, p. 341). Aptariant lyčių galimybes užimtumo srityje ypač pabrėžta, kad ir darbdaviai, ir profsąjungos labai menkai informuoti šiais klausimais, moterys patiria diskriminaciją darbuotojų samdos, darbo apmokėjimo ir kitose profesinės veiklos srityse (Ladwig D. H., Tenten E., 2003, p. 346).

Tai, kad pokomunistinių valstybių visuomenės socialinių ekonominių ir politinių permainų laikotarpio pradžioje laikėsi gana konservatyvių nuostatų, liudija Pasaulinio vertybių tyrimo, atlikto 1990 metais, rezultatai: net 60 proc. apklaustų gyventojų Lietuvoje, 50–55 proc. Lenkijoje ir Čekoslovakijoje, 40–45 proc. Estijoje ir Latvijoje pritarė teiginiui, kad „trūkstant darbo vietų, pirmenybė turėtų būti teikiama vyrams“. Dabartinėse ES-15 valstybėse tokių atsakymų proporcija buvo gerokai mažesnė, pavyzdžiui, Danijoje ir Švedijoje – 10 proc., Suomijoje – 15 proc., netgi Portugalijoje, kuri daug vėliau pradėjo socialinės ekonominės ir politinės pertvarkos procesus, šis rodiklis tesiekė trečdalį (Siemenska R., 1994).

Darbo rinkos segregacija

Lyginamoji devintojo dešimtmečio pabaigos statistikos duomenų analizė rodo, kad, nepaisant visuomeninės santvarkos ir ūkio ypatumų, moterų ekonominio aktyvumo augimo veiksnių ir sąlygų skirtumo Lietuvoje bei kitose Vidurio/ Rytų Europos šalyse ir Vakarų Europos (ES-15) valstybėse, moterų darbo jėga buvo sutelkta tose pačiose – sveikatos apsaugos, švietimo, prekybos, lengvosios pramonės ūkio šakose (Haavio-Mannila E., Kauppinen K., 1992, p. 236; Kanopiene V., 1995, p. 28).

Užimtumo struktūros pokyčiams (ir pagal ekonomines veiklas, ir pagal užsiėmimus) pereinamoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu įtakos turėjo ekonomikos struktūriniai poslinkiai ir jos privatizacija. Visose pokomunistinėse šalyse labiausiai padėtį darbo rinkoje paveikė užimtųjų skaičiaus žemės ūkyje sumažėjimas, kuris daugiau arba mažiau paveikė ir moterų, ir vyrų darbo užimtumą (pvz., Čekijos Respublikoje dirbančių žemės ūkyje vyrų dalis 1990–1995 metais sumažėjo 6,0 ir 4,4 procentinio punkto, Estijoje – 10,5 ir 6,2 procentinio punkto). Pramonė išliko svarbi „vyriškos“ veiklos sritis – čia 1995 m. buvo sutelkta nuo ketvirtadalio (Lietuvoje ir Latvijoje) iki beveik pusės (Lenkijoje) vyrų darbo jėgos. Dinamiškiausiai 1990-taisiais vystėsi paslaugų sektorius: 1990 m. santykinai didžiausias užimtumas paslaugose buvo Vengrijoje (čia dirbo 64 proc. visų užimtų moterų ir 45 proc. vyrų), o 2001 m. tik vienoje iš pokomunistinių valstybių dabartinių ES-10 narių (Lietuvoje) šioje srityje dirbo mažiau nei 70 proc. visų užimtų moterų; vyrų grupėje šis rodiklis visur gerokai viršijo 40 procentų.

Pažymėtina, kad Lietuvoje, kitaip nei kitose valstybėse, užimtumas paslaugų sektoriuje dešimtajame dešimtmetyje didėjo dėl pirmiausia vyrų darbo jėgos: 1991–2001 metais bendras užimtų šioje srityje vyrų skaičius padidėjo daugiau kaip 78,5 tūkstančio, tuo tarpu moterų sumažėjo kiek daugiau nei 22 tūkstančiais. Vyrų dalis labiausiai padidėjo privatizuojamos ekonominės veiklos srityse (pvz., didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje ji pasikeitė daugiau nei 30-čia procentinių punktų), tuo tarpu valstybinio sektoriaus šakos (sveikatos apsauga, švietimas) liko feminizuota sritis – jose moterų proporcija netgi kiek padidėjo. Lyginant dirbančių moterų pasiskirstymą pagal ekonominės veiklos rūšis, kuris susiklostė mūsų šalyje ir kitose pokomunistinėse valstybėse dabartinėse ES-10 narėse, 2001 m., nepaisant daugelio panašumų, galima įžvelgti ir kai kurių kitų postkomunistinių šalių skirtumų:

- Lietuvoje buvo daugiau moterų tarp užimtų apdirbamojoje pramonėje – 53 proc. (kitur šis rodiklis svyravo nuo 38 proc. Čekijos Respublikoje iki 49 proc. Lenkijoje).
- Santykinai daugiau moterų mūsų šalyje dirba viešbučių ir restoranų versle (77 proc. visų užimtųjų) bei sveikatos apsaugos bei socialinio darbo srityse (87,7 proc.).
- Mažesnė, lyginant su kitomis valstybėmis, moterų proporcija buvo finansinio tarpininkavimo srityje – 51 proc. (pvz., Slovakijoje šis rodiklis siekė net 74 proc., Vengrijoje, Latvijoje – 70 proc.) (Kanopienė V., 2000, p. 70; Pollert A., Fodor E., 2005, p. 68).

Galima teigti, kad užimtumo struktūros pagal lytį poslinkiai Lietuvoje buvo susiję ir su daug aktyvesniu vyrų dalyvavimu ekonomikos privatizacijos procesuose: 2001 m. jie sudarė didesnę dalį (57 proc.) privačiame sektoriuje, tuo tarpu valstybinėse organizacijose bei įmonėse jų lyginamasis svoris

tesiekė kiek daugiau nei trečdalį (35,2 proc.). Kaip jau minėta, darbo rinkos segregacija¹ būdinga ir centralizuotai planuojamai, ir rinkos ekonomikai. Vis dėlto, kaip rodo 4 lentelės duomenys, moterų ir vyrų pasiskirstymas ūkio šakomis ES-15 valstybėse ir pokomunistinėse šalyse turi skirtumų. Pirmosiose aukštesnis „muskulinizacijos“ laipsnis tuose ekonomikos sektoriuose, kuriuose vyrauja vyrai (statyboje, pramonėje), tuo tarpu Vidurio/Rytų Europos regione aukštesnė moterų proporcija feminizuotose srityse (švietime, sveikatos apsaugoje). Tokią padėtį nulėmė ir sovietiniu laikotarpiu susiklosčiusių užimtumo tradicijų padariniai, ir aukštesnis moterų išsilavinimo lygis pokomunistinėse valstybėse.

4 lentelė. Darbo rinkos segregacija pagal ekonominės veiklos rūšis 2001 m. (Kanopienė V., 2000, p. 70, Pollert A., Fodor E., 2005, p.16)*

	Moterų dalis tarp užimtųjų, proc.			Vyrų dalis tarp užimtųjų, proc.		
	CRE**	ES-15	Lietuva	CRE	ES-15	Lietuva
Statyba	12,2	9	8,5	87,8	91	91,5
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	22,4	25	17,7	77,6	84	82,3
Transportas ir sandėliavimas, ryšiai	30,9	25	30,3	69,1	75	69,7
Žemės ūkis	36,1	34	38,2	63,9	66	61,8
Apdirbamoji pramonė	40,6	27	52,5	59,4	73	47,5
Nekilnojamas turtas, nuoma ir komercinė veikla	44,7	...	48,7	55,3	...	51,3
Valstybės valdymas ir gynimas	45,7	44	45,3	54,3	56	54,7
Didmeninė ir mažmeninė prekyba	52,9	53	51,1	47,1	47	48,9
Kita aptarnavimo veikla	59,0	56	68,4	41,0	44	31,6
Finansinis tarpininkavimas	63,4	42	51,4	36,5	58	48,6
Viešbučiai ir restoranai	65,5	53	77,1	34,5	47	22,9
Švietimas	46,2	75	79,5	23,8	25	20,5
Sveikata ir socialinis darbas	79,8	75	87,7	21,2	25	12,3
Iš viso	44,1	44	50,8	55,9	56	49,2

* Ekonominės veiklos rūšys suranguotos pagal vyrų vyravimo laipsnį

** Vidurio ir Rytų Europos šalys dabartinės ES narės ir valstybės kandidatės (Rumunija ir Bulgarija)

Naujausios užimtumo tendencijos

Amžių sandūroje prasidėję teigiami pokyčiai Lietuvos ekonomikoje (tai liudija vieni sparčiausių ES bendrojo vidaus produkto augimo tempai) pakeitė užimtumo situaciją. 2002-ieji laikomi lūžio darbo rinkoje metais: įregistruotų teritorinėse darbo biržose asmenų skaičius per šiuos metus sumažėjo beveik 33 tūkstančiais, atitinkamai sumažėjo ir nedarbo lygis. Šias tendencijas šalies darbo rinkoje dar ryškiau parodė Gyventojų užimtumo tyrimų duomenys, kurie užfiksavo bedarbių skaičiaus sumažėjimą nuo 2002 m. pirmojo iki ketvirto ketvirčio net 70-čia tūkstančių. Mažėjant bedarbių, keitėsi ir užimtumo rodikliai: per dvejus metus (2002–2004) bendras užimtųjų skaičius šalyje išaugo kiek daugiau nei 30-čia tūkstančių. Tai vyko iš esmės tik dėl to, kad vyrai sudarė net 85,5 proc. viso padidėjusio užimtųjų skaičiaus. Per šį trumpą laikotarpį 15–64 metų vyrų užimtumo lygis padidėjo 2,3 procentinio punkto (pasiekė 64,6 proc.), o moterų – tik 0,7 procentinio punkto (pasiekė 57,8 proc.).

Kitaip nei Lietuvoje, daugelyje pokomunistinių valstybių naujų ES narių tebejučiama tam tikra padėties darbo rinkoje stagnacija², tačiau ji vienodai atsiliepia visų gyventojų užimtumui: 2001–2003 metais ES-10 šalyse vidutinis moterų užimtumo lygis sumažėjo 0,6, vyrų – 0,9 procentinio punkto.

Moterų užimtumo lygis Lietuvoje yra aukštesnis, lyginant su daugeliu ES valstybių: 2003 m. ES-25 vidutinis rodiklis buvo 55,1 proc., ES-15 – 56 proc., ES-10 – 50,2 proc. ir Lietuvos – 58,4 procento.³

¹ Vienas iš svarbiausių šiuolaikinės darbo rinkos bruožų yra jos pasidalijimas į „vyriskąjį“ ir „moteriškąjį“ sektorius. Analizuojant šį reiškinį, sociologinėje ir ekonominėje literatūroje vartojami terminai „darbo rinkos segregacija“, „užsiėmimų segregacija pagal lytį“, kuriais pažymima, kad vyrai ir moterys susitelkę skirtingose profesijų grupėse („horizontalioji segregacija“), taip pat ir tai, kad netgi tose pačiose užsiėmimų grupėse vyrai ir moterys pasiskirstę nevienodai: moterims patikimi mažiau atsakingi, žemesnės kvalifikacijos darbai („vertikalią segregaciją“).

² 2001–2003 m. bendras užimtumo lygis ES-10 šalyse netgi sumažėjo nuo 58,6 proc. iki 55,8 proc., Lietuvoje jis padidėjo nuo 57,5 iki 61,1 procento.

³ Matome, kad 2004 m. moterų užimtumo lygis netgi sumažėjo.

Vakarų Europos valstybėse plačiai paplitęs moterų užimtumas ne visą darbo laiką (palyginamaisiais EUROSTAT'o duomenimis, 2003 m. ES-15 valstybėse taip dirbo beveik 30 proc. visų užimtų moterų, tuo tarpu Lietuvoje – tik 8,4 proc.)¹, siekiant įvertinti faktiškai atidirbto darbo laiko trukmę, skaičiuojamas užimtumo lygis, ekvivalentiškas darbui visą darbo laiką (*employment rate, full time equivalent*). Šis rodiklis rodo dar didesnius Lietuvos ir ES valstybių narių moterų užimtumo skirtumus (5 lentelė).

Atitinkamai vyrų ir moterų užimtumo lygių skirtumas („employment gender gap“) Lietuvoje yra net dešimčia procentinių punktų žemesnis už visų ES valstybių vidutinį rodiklį. Kitose ES valstybėse narėse šis rodiklis keičiasi moterų naudai (žr. 5 lentelę), bet Lietuvoje, priešingai, nuo 2001 m. lyčių užimtumo skirtumas didėja.

5 lentelė. **Lyčių užimtumo rodikliai Lietuvoje ir ES 1999–2003 m.**
(Indicators, 2004–2005, p. 10, 48–49, 66)*

	Lyčių užimtumo lygių skirtumas, procentiniai punktai					Užimtumo lygis, proc.		Užimtumo lygis, ekvivalentiškas darbui visą darbo laiką, proc.	
	1999	2000	2001	2002	2003	2003		2003	
						vyrų	moters	vyrų	moters
ES-25	18,0	17,7	17,0	16,3	15,7	70,8	55,1	69,2	47,3
ES-15	19,1	18,7	18,1	17,2	16,6	72,6	56	70,7	47
ES-10	13,0	12,2	11,7	11,6	11,4	61,6	50,2	61,6	48,9
Lietuva	4,9	2,8	2,7	5,5	5,6	64	58,4	65,8	58,4

* 15–64 metų gyventojų

Santykinę moterų padėties darbo rinkoje blogėjimą rodo ir naujausia nedarbo statistika: Gyventojų užimtumo tyrimų duomenimis, nuo 2001 iki 2004 m. vidutinis metinis bedarbių skaičius Lietuvoje sumažėjo beveik šimtu tūkstančių, iš jų daugiau nei trys ketvirtadaliai buvo vyrai. Vyrų nedarbo lygis per šį laikotarpį sumažėjo beveik dešimčia procentinių punktų, moterų – trimis procentiniais punktais. 2004 m. Gyventojų užimtumo tyrimai užfiksavo aukštesnį moterų nedarbo lygį – 11,8 procento (vyrų rodiklis buvo 11,0 proc.). Dar didesnius lyčių skirtumus išryškina registruoto nedarbo statistika: naujausiais LDB duomenimis (2005 m. rugpjūtis), moterys sudarė beveik 62 proc. visų užsiregistravusių šalies darbo biržose asmenų. Moterų nedarbo lygis Lietuvoje tebėra gerokai aukštesnis, palyginti su ES valstybėmis senbuvėmis, tačiau kiek žemesnis nei daugelyje naujųjų ES narių: palyginamaisiais EUROSTAT'o duomenimis, 2003 m. ES-15 šalių vidutinis moterų nedarbo lygis buvo 9 proc., ES-10 valstybėse – 15,1 proc., Lietuvoje – 13,1 proc. (Indicators, 2004–2005, p. 9).

Susiklosčiusių gyventojų užimtumo tendencijų lyginamoji analizė rodo, kad optimistinės nuotikos, kurios pastaruoju metu vyrauja kalbant apie bendrąją padėtį darbo rinkoje, būtų kur kas mažiau pozityvios, jeigu būtų atsižvelgiama į lyčių lygių galimybių užtikrinimo aspektą.

Išvados

1. Nuo 1991-tųjų iki 2001-tųjų užimtų gyventojų Lietuvoje sumažėjo net 375,8 tūkstančiais, arba penktadaliu. Du trečdalius (68 proc.) sudarė moterys, taigi pereinamasis į rinkos ekonomiką laikotarpis santykinai labiau paveikė moterų užimtumo galimybes: jos sudarė net du trečdalius (68 proc.) bendro sumažėjusio dirbančiųjų skaičiaus. 2001 m. Gyventojų surašymo duomenimis, darbingo amžiaus moterų užimtumo lygis, lyginant su 1989 m., sumažėjo beveik 20 procentinių punktų.

2. Lietuvos darbo biržos duomenys neatskleidžia didelių moterų „pasitraukimo“ iš darbo rinkos mastų, nes per visą nedarbo laikotarpį didesnė registruotų bedarbių lyčių disproporcija praktiškai neišryškėjo. Nemažai per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį praradusių darbą moterų per ilgesnį laiką neradusios darbo liovėsi registruotis teritorinėse darbo biržose ir tapo namų šeimininkėmis arba užsiėmė veikla „šešėlinėje ekonomikoje“. Mažesnę moterų dalį iš visų bedarbių taip pat parodo ir Gyventojų užimtumo tyrimai.

3. Ryškus moterų ekonominio aktyvumo ir užimtumo nuosmukis būdingas visoms pokomunistinėms šalims. Devintojo dešimtmečio pabaigoje Rytų ir Vidurio Europos šalyse darbingo amžiaus (15–55 metų) moterų užimtumo rodikliai buvo daug aukštesni už ES vidurkį (50 proc.) ir siekė 70–79 proc., tačiau ekonomikos transformacijų laikotarpiu jie pasikeitė: 2001 metais visur, išskyrus Vengriją ir Lat-

¹ Atitinkami vyrų rodikliai buvo 4,6 ir 3,6 procento.

vija, moterų užimtumo lygis buvo žemesnis nei 1995 metais. Kaip rodo sociologiniai tyrimai, pokomunistinių valstybių visuomenės socialinių ekonominių ir politinių permainų laikotarpio pradžioje laikėsi gana konservatyvių nuostatų, tai buvo vienas iš veiksnių, nulėmusių moterų galimybių darbo rinkoje pablogėjimą.

4. Darbo rinkos segregacija būdinga ir centralizuotai planuojamai, ir rinkos ekonomikai. Moterų ir vyrų pasiskirstymas ūkio šakomis ES-15 valstybėse ir pokomunistinėse šalyse yra skirtingos. Pirmosiose aukštesnis „maskulinizacijos“ laipsnis tuose ekonomikos sektoriuose, kuriuose vyrauja vyrai (statyboje, pramonėje), tuo tarpu Vidurio/Rytų Europos regione aukštesnė moterų proporcija feminizuotose srityse (švietime, sveikatos apsaugoje). Tokią padėtį nulėmė ir sovietiniu laikotarpiu susiklosčiusių užimtumo tradicijų padariniai, ir aukštesnis moterų išsilavinimo lygis pokomunistinėse valstybėse.

5. Lietuvoje, kitaip nei kitose valstybėse, užimtumas paslaugų sektoriuje dešimtajame dešimtmetyje augo pirmiausia dėl vyrų darbo jėgos. Tai buvo susiję su kur kas aktyvesniu vyrų dalyvavimu privačiame sektoriuje.

Per dvejus metus (2002–2004 m.) užimtųjų Lietuvoje padaugėjo kiek daugiau nei 30-čia tūkstančių. Tai vyko iš esmės tik dėl vyrų – jie sudarė net 85,5 proc. viso užimtųjų skaičiaus. Kitaip nei Lietuvoje, daugelyje pokomunistinių valstybių – naujųjų ES narių – tebejaučiama tam tikra padėties darbo rinkoje stagnacija, tačiau ji vienodai veikia visų gyventojų užimtumą.

6. Moterų užimtumo lygis Lietuvoje yra aukštesnis, palyginti su daugeliu ES valstybių: 2003 m. ES-25 vidutinis rodiklis buvo 55,1 proc., ES-15 – 56 proc., ES-10 – 50,2 proc. ir Lietuvos – 58,4 proc. Atitinkamai vyrų ir moterų užimtumo lygių skirtumas („*employment gender gap*“) Lietuvoje yra net dešimčia procentinių punktų žemesnis už visų ES valstybių vidutinį rodiklį. Kitose ES valstybėse narėse šis rodiklis keičiasi moterų naudai, o Lietuvoje, priešingai, nuo 2001 m. lyčių užimtumo skirtumas didėja.

7. Santykinį moterų padėties darbo rinkoje blogėjimą rodo ir naujausia nedarbo statistika: Gyventojų užimtumo tyrimų duomenimis, nuo 2001 iki 2004 m. vidutinis metinis bedarbių skaičius Lietuvoje sumažėjo beveik šimtu tūkstančių, tačiau iš jų daugiau nei trys ketvirtadaliai buvo vyrai. 2004 m. Gyventojų užimtumo tyrimai užfiksavo aukštesnį moterų nedarbo lygį – 11,8 proc. (vyrų rodiklis buvo 11,0 proc.). Moterų nedarbo lygis Lietuvoje tebėra gerokai aukštesnis, lyginant su ES valstybėmis senbuvėmis, tačiau kiek žemesnis nei daugelyje naujųjų ES narių.

LITERATŪRA

1. **Aidis R.** Moterų verslininkų problemos // Moterys: tapatumo paieškos. – Vilnius: LFSI, Moterų informacijos centras, 1999.
2. **Haavio-Mannila E., Kauppinen K.** Women and welfare state in the Nordic countries // H. Kahne, J. Z. Giele (Eds.). Women's work and women's lives. – Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1992.
3. **Indicators for monitoring the Employment Guidelines.** 2004–2005 compendium. Second version. European Commission.
4. **Kanopiene V.** Women in the Lithuanian labour market // M. E. Domsch, D. H. Ladwig, E. Tenten (Eds.). Gender equality in Eastern European countries. – Frankfurt am Main- Berlin- Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang, 2003.
5. **Kanopienė V.** Lietuvos moterų padėtis darbo rinkoje. Moterys Lietuvoje. – Vilnius: Moterų informacijos centras, 2000.
6. **Kanopienė V.** Moterų diskriminacija darbo rinkoje. – Vilnius, 1998.
7. **Kanopienė V.** Professional and social mobility of Lithuanian women. – Vilnius: UNDP, 1995.
8. **Komisijos komunikatas.** Žalioji knyga „Demografiniai pokyčiai skatina naują kartų vienybę“. – Briuselis, Europos Bendrijų Komisija, 2005.
9. **Komisijos ataskaita** Tarybai, Europos Parlamentui, Europos Ekonomikos ir Socialinių Reikalų Komitetui ir Regionų Komitetui dėl moterų ir vyrų lygybės 2005 m. – Briuselis, Europos Bendrijų Komisija, 2005.
10. **Ladwig D. H., Tenten E.** The future of equal opportunities in Central and Eastern Europe- Survey results // M. E. Domsch, D. H. Ladwig, E. Tenten (Eds.). Gender equality in Eastern European countries. – Frankfurt am Main- Berlin- Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang, 2003.
11. **Pollert A., Fodor E.** Working conditions and gender in an enlarged Europe. – European Foundation for the improvement of living and working conditions, 2005. <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF041>.
12. **Purvanekienė G.** Moteris Lietuvos visuomenėje. Tyrimo ataskaita. – Vilnius: JTVP, 1995.
13. **Siemenska R.** Women on labour market in Poland and their gendered perception // Equality and Partnership towards Higher Education, Employment/Entrepreneurship and Environmental Management in central and Eastern European Countries. Future Strategic Goals and Objectives. Council of Europe, Wolffeze, 1994 (papers).
14. **Tureikytė D.** Namų šeiminkės statuso dilema. V. Stankūnienė (Ats. redaktorė). Šeima ir gimstamumas Lietuvoje. – Vilnius: LFSI, 1997.

15. **Valackienė A.** Skirtingų kartų moterų profesinė karjera: padėties ir požiūrio vertinimas Lietuvoje. Daktaro disertacijos santrauka. – Kaunas: KTU, 2001.
16. **Žukauskienė R., Šakalytė J.** Moterų profesinė karjera. – Vilnius, Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija, 2003.

WOMEN'S EMPLOYMENT IN LITHUANIA: EU CONTEXT

Prof. Dr. Vida Kanopienė

Mykolas Romeris University

Summary

With the restitution of independence, the role of female labour in on the economy of the country has started to diminish. During the period of 1991-2001 the total number of employed decreased by 375.8 thousand, women comprised even 68 percent in a decrease of the total number of employed persons. According to the 2001 Population Census data, the employment rate of working age females has decreased by 20 percentage points, if compared with 1989. However, the Labour Exchange information and the findings of Labour force surveys do not reveal such a big scope of women's "withdrawal" from the labour market - in the 10th decade they made about a half of registered unemployed persons and even less than a half - among the unemployed recorded by Labour Force surveys. Thus, a big number of females have become housewives (economically inactive) or were involved into activities of informal sector.

A comparison of tendencies of women's employment in Lithuania and the other post communist countries during transitional period enables to conclude that rapid decrease of their economic activity was almost universally predominant. The other characteristic feature of women's participation in the labour market was concentration of their labour force in certain domains of professional activities, e.g. light industry, trade and social services. Analysis of statistical data shows that segregation of the labour market is observed both in EU-15 and new member states, however, the ES-10 are distinguished by the bigger "feminisation" of social services and lower "masculinisation" of industrial sector.

Alongside the recovery of economy, the growth of employment and rapid decrease of the number of unemployed is observed in Lithuania since 2002. However, these positive changes in the labour market are related to much greater extent with men's participation: during 2002-2004 they made even 85.5 percent of the increase of the total number of employed, respectively their employment rate has increased by 2.3 percentage points and reached 64.6 percent (the employment rate of females has changed only by 0.7 percentage points, reaching the level of 57.8 percent).

Still, women's employment rate in Lithuania is higher, if compared with many EU member states: in 2003 the average EU-25 rate was 55.1 percent, EU-15 - 56 percent, EU-10 - 50.2 percent. Employment gender gap is by 10.1 percentage points lower than the EU-25 average indicator. But, contrary to the overall EU trends, the gender employment gap is increasing in Lithuania: in 2001-2003 it has changed from 2.7 to 5.6 percentage points. Respectively the unemployment gender gap has reversed during this period from (-4.6) to 1.2. The latest statistical data demonstrate the continuation of these trends: according to the Labour Force survey data for 2004, the unemployment rate for women is 11.8%, for men - 11.0%.

Keywords: equal gender opportunities, women's employment, segregation of the labour market, employment rate, unemployment rate.